

Zenei kompozíció

Thomas Mann "A Buddenbrook-ház" c. regényében.

Készítette:

POLNER ZOLTÁN

Zenei kompozíció Thomas Mann "A Buddenbrook-ház" című regényében.

A világirodalom családregegyei között az egyik legjelentősebb helyet foglalja el Thomas Mann fiatalkori munkásságának első nagy alkotása: "A Buddenbrook-ház" című regénye. A regény nemcsak a tartalmi tömörségével, mondanivalójának sokoldalúságával emelkedik fölé a XX. század elején a kor egyik-másik érdemesebb regényének, hanem szerkezeti egységével is a világirodalom legjobb regényei között helyezkedik el.

A regény szerkezeti sajátosságait figyelembe véve, és emellett a tartalom és forma kölcsönös viszonyát vizsgálva, minden kétséget kizáróan meg lehet állapítani, hogy a szerkezeti problémák távolról sem jelentkeznek egyszerűen meghatározható esztétikai keretek között, hanem túlnöve azon, számtalan új problémára világítanak rá. A kutatás homlokterében a zene és az irodalmi alkotás - jelen esetben a próza, a regény - kölcsönös viszonyát kell közelebbről megvizsgálni. A zenén, az irodalmi alkotáson belül, természetesen nem hangszerreken interpretálható zenét kell érteni, hanem azt a zenei lehetőséget, amivel a különböző irodalmi művek, egy-egy konkrét esetben, élni tudnak. A próza belső ritmusa, a gondolatritmus egyik lényeges építőköve az irodalmi zenehatásnak. A másik jelentős eszköz, a hangok magas és mély váltakozása, amely^{ek} önmagukban képesek létrehozni bizonyos keretek között zenei asszociációkat. A regényen belül fellépő zenei hatások egyfelől a cselekmény és a jellemek széleskörű totális ábrázolására törekszenek, másrészt tartalmi vonatkozásokat véve figyelembe, a tragédia előkészítője és kifejezőjévé is válnak. A szerkezet egészen belül megjelenő, zenei igénnyel megkomponált szabályos irodalmi fejezetek összetételére, a zene és a szöveg egységére kell az alábbiakban fényt meríteni. A regényben fellelhető fejezetek közül, számos fejezet magánviseli a zenei forma sajátosságainak minden ismertető jegyét.

Kiragadva egy ilyen fejezetet az egész regényből, - amely döntő módon reprezentálja a zenei kompozíció létét - hathatósabb vizsgálat és elmélyült analízis útján próbáljuk meg mind az irodalmi szöveget, mind az irodalmi szövegnek zenei keretek között való megjelenését alkotó részeire bontani. Egyben igazolni azt, -

az egyelőre még csak elméletben létező feltevést - hogy a Buddenbrooks-on belül is felfedezhető, zenei keretek között önálló irodalmi szöveg. Így a 75. fejezet /VIII. könyv. 4. fejezet/, mint irodalmi szöveg, teljesen szabályos szimfónia^{1.} formában jelentkezik.

A keret tehát, amiben az irodalmi szöveg élénk vetítődik, végső fokon zenei forma. Amit ezen a formán belül a szöveg, mint tartalom kifejez, az önmagába véve irodalmi alkotás, amely egyfelől a regényíró objektív ábrázolás-módjának technikáját mutatja, másrészt egy komplex munkát is jelöl, mert a tartalomnak ilyen keretek között való megjelenítését zenei jegyekkel akarja kifejezni. Jogosan tehető fel ezek után az a kérdés, hogy a zenei forma és az irodalmi alkotás formája közül, megjelenésük hajnalán, melyik volt az elsődleges? Ennek a kérdésnek a megoldását áthelyezzük jelen esetben az esztétika területére, itt inkább az irodalmi szövegnek - mégyszer hangsúlyozva - zenei formák között való megjelenését, azontul összefonódását kell megvizsgálni. A jelzett fejezet - és most csupán regénytechnikai vonatkozásokat véve figyelembe - monológ intériur. Az író, a cselekmény egyik jelentős epizódját nagyítja fel, ennek a cselekménynek kifejezőjévé Buddenbrook Tamás szenátort teszi meg, megjelöli azt a színteret, ahol a cselekmény lejátszódik és irányítja szereplőjének mozdulatait. A monológ intériur magába foglalja ezek szerint a cselekményt, a szereplőt, a teret, az időt és azt a kétarcu kifejezésmódot, amely szerint az irodalmi szöveg zenei dallamokat szimbolizál, vagy az író által érzett szubjektív zenei korrelációk az olvasó számára objektív irodalmi szöveggé hatnak.

A fejezet tartalmi szempontból, Buddenbrook Tamás üzleti szkepticizmusát mutatja meg, egy "jó üzlet" megkötésének előestéjén. A vállalkozás csődbe megy és ebben a vonatkozásban szintén jelentős technikai szempontból a fejezet, hiszen a "jó üzlet" lehetőségének a bomlása is megkezdődik a látszat sikerrel együtt és ezt a bomlást zene kíséri, egyben zene is fejezi

1. Demény-Meszlényi: Hangversenykalauz. Rózsavölgyi Bp. 1938.
I. k. 399. old.

ki. A zenei keretek között megnyilvánuló irodalmi szöveg, programzene. Ez a megállapítás már előre rámutat arra a tényre, hogy Thomas Mann, Beethoven, Wagner és programzene jelentős művelőinek kifejezésmódját átviszi irodalmi síkra. S míg a zene területén a zenei formát megtöltik konkrét irodalmi szöveggel, addig az epika területén az irodalmi szöveg magánviseli a zenei hangok bélyegét. A programzene irodalmi síkra áttehető, s az irodalmi szöveg hangok segítségével, mint programzene megjeleníthető, de sem a programzene, sem a zenével kapcsolatos irodalmi szöveg vizuálisan ki nem mutatható. A jelzett fejezet analizálásához szükséges ismerni egy szimfónia szabályos formai felépítését és ezen keresztül rámutatni a zenei mondatoknak, zenei gondolatoknak megfelelő reálisan létező irodalmi mondatokra.

A szimfónia ^{2.} négy tételből áll. Formai felépítése a következő:

- I. tétel: szonáta
- II. " rondó
- III. " cherzó
- IV. " szonáta

A négy tétel a szimfónián ^{3.} belül élesen elhatárolódik egymástól nemcsak formálisan, de tartalmilag is. A különböző tételek különböző érzéseket takarnak, amelyek végső fokon azonban összefüggnek egymással és megteremtik a szimfónia általános hangulatát. Az egyes tételeknek formai és tartalmi gazdagsága biztosítja az érzések megjeleníthetőségének széles skáláját.

A kijelölt irodalmi mű következetesen alkalmazkodik a szimfónia keretéhez, de tartalmi szempontból - éppen kifejezés módjuk összefonódása miatt - sokkal színesebb, sok irányubb, gazdagabb ábrázolási lehetőséget rejt magában, mint a puszta elbeszélés vagy leírás.

^{2.} Karl Laux: Die symphonie c tanulmány. Megtalálható Das Atlantis Buch der Musik. Atlantis verlag, Zürich 1938. 562-583 old.

^{3.} Ádám Jenő: A skálától a szimfóniáig. Turul. Bp. 1943. 186-216. old.

A szonáta⁴. szintén tételes zenemű. A szonáta jellegét tekintve - amely a szimfóniának egyik jelentős alkotó része - lehetőséget ad arra, hogy a művész mondani valójának gazdagságát, széles sikon exponálhatja és a záró szonáta feloldó részében a teljes összhangot teremtheti meg.

Az irodalmi ábrázolás is él ezzel a széleskörű ábrázolási lehetőséggel olyannyira, hogy az expositióban megteremtett szituációt szinte a festészet plasztikus megjelenítő módján ábrázolja. Tételleinek formai felépítése és alkotó részeinek egysége a következő:

Expozíció: főtéma + átvezetés + zárótéma

Kidolgozás: főtéma + melléktéma + zárótéma

Repriz: főtéma

A főtéma állandóan visszatérő motivuma végig vikarzik a szonáta egészén és döntő mértékben meghatározza a melléktémák és átvezetések jellegét és érzelmi árnyalatát.

A fejezetet tehát, a négy zenei tételnek megfelelően, négy konkrét irodalmi szakaszra bontva és ezeknek a szakaszoknak a határvonalát megjelölve, végső fokon formai és tartalmi viszonyukat a zenével próbáljuk kimutatni.

Ugyanannak a zenei motívumnak több alkalommal való megszólalása a vezérmotívumot jelenti. A vezérmotívum szerepét az irodalmi alkotásban az azonos mondatok többszöri ismétlése tölti be. A szonáta kezdő és záró akkordja a főtéma motíválásával foglalkozik és az egyben a szonáta és a szimfónia első tételének irodalmi szövegre kivetített objektív keretét is rögzíti. Ezeknek az egészen mechanikus tényeknek a leszögezése után meg lehet állapítani a szonáta keretét.

"Egyedül maradván, a szenátor újból helyet foglalt az asztalnál, elővette a csiptetőjét és folytatni akarta az ujságolvasást. De két perc múlva már fölemelte tekintetét a nyomtatott papirosról és anélkül, hogy testtartását megváltoztatta volna, az ajtófüggönyök közt egyenest, merőn nézett be a szalon sötétjébe." ⁵ ← → ". . . . /most is, hogy bágyadt tekintettel bámult át a szalon sötétjébe./ . . ."

A zenei átvezetés, - amely a szonáta első tételének, az expozíciónak, szerves alkotórésze - irodalmi sikon dinamikus leírás.

4. Haraszti Emil: A zenei formák története. Magyar Szemle Társaság. Bp. 1931. 52-56. old.

5. Tétel kerethatár. ← →

"Mennyire megváltozott az arca, egész a felismerhetetlenségig, ha egyedül volt. A szája és arca izmai, egyébkor fegyelmezettek és engedelmességre kényszerítve, szakadatlanul megfeszített akarat szolgálatában, ilyenkor megereszkedtek, ellányhultak; lárva módjára hullt le erről az arcra a régóta már csak mesterségesen megőrzött kifejezése az éberségnek, körültekintésnek, szeretetreméltóságnak és energiának, hogy gyötrelmes kimerültség állapotában hagyja vissza."

Míg az exozicció az egyént a szubjektív gondolatok világában, az objektív valóságnak megfelelően ábrázolta, addig a kidolgozás azt a látszatot érzékelteti, ahogy az egyén a társadalmi életben jelentkezik.

"De hogy a Buddenbrook János-cég már nem volt az, ami régen, ez olyan utszéli igazságnak tetszett, hogy Sturt ur a Harangöntő-utcában elmesélhette a feleségének, ha délebben kettesben fogyasztották el szalonnás levesüket. . . és Buddenbrook Tamás keservesen nyögte ezt az igazságot."

A reprimus, az egyént állítja ismét elénk a vezérmotívum kíséretében és így a fő témával együtt lezárja a szimfónia első tételét.

". . . Nem, nem az az ember volt, aki társa mostani lankadtsága ellenére, lendítően tudott volna beleavatkozni az üzletbe és a szenátort gyakran /most is, hogy bágyadt tekintettel bámult át a szalon sötétjébe/ szégyen és kétségbeesett nyugtalanság fogta el, ha felidézte maga előtt azt a kicsinyes szatócskodást, azt a krajcároskodó üzletcsinálást, amelyhez utóbbi időben a Buddenbrook János-cég lealacsonyodott."

A szimfónia második tétele - amely rondó - három témás zenemű. Zenei képlete, az egyes motívumok többszöri ismétlése folytán a következő: B - A - C - A - B - A . Tartalmi összefüggéseket vizsgálva világosan leszögezhető, hogy Thomas Mann a jelen szituációban, Buddenbrook Tamás gondolatvilágát teszi a dilemma karakterévé. Zenei összefüggéseket véve figyelembe, a rondó - amely gyors menetű tánc - az irodalom területén, a monológ intérium egyik jelentős alkotórészének felel meg. A rondó keretét kell most kihámozni az irodalmi szövegből. A képlet szerint azonos mondatok közé kerül megint a tartalom, avval a megszorítással,

hogy a kezdő mondat, a második, negyedik és a záró mondat helyén helyezkedik el.

"Üzletember-e hát Buddenbrook Tamás, az elfogulatlan cselekvés embere, vagy pedig aggályos töprenkedő?" ← ——— .
"mert újból ezt kérdezte magától: Praktikus ember vagyok-e vagy pedig lágyszivű álmodozó? —————> De hogy praktikus emberek voltak, hogy igazabban, egészebben, erősebben, elfogulatlanab-
bul, természetesebben voltak praktikusak, mint ő, az bizonyos!.."

Az a téma, amely egyedül álló a rondón belül, már megtörtént eseményt rögzít, megvariálja, majd le is zárja a gondolat-
kört, ilyenkor az irodalmi alkotáson belül a lélektani analizá-
lás átcsap az elbeszélésbe és a jelenből a múltba megy vissza.

"Emlékezett, minő hatást tett rá a hatvanhatodik ki-
tasztrófa és visszaidézte azokat a kimondhatatlanul fájdalmas,
érzelmeket, amelyek őt akkor lenyügözték. Nagy summa pénzt ve-
szített . . . jaj, nem az volt a leginkább elviselhetetlen! Ne
most először kellett éreznie saját bőrén kegyetlen brutalitá-
sát az üzleti életnek."

Az ilyen direkt zenei összefüggések után, a szimfónia
első két tételének ritmusát kell megvizsgálni. A zenei ritmus,
a zenei hangok megszólalásának és a hangok hosszú és rövid vál-
takozásának útján keletkezik.

Az irodalmi ritmus, a gondolatritmuson és a hangok ma-
gas és mély váltakozásán kívül, az egyes igék és jelzők tartal-
mi asszociációjukkal is tudatos ritmust keltenek az olvasóban.
A szimfónia első tételének, a szonátának a ritmusa: m o d e r a -
t ó. Az író, azt a zenei szituációt, amit a szimfónia az el-
ső tételével, a szonátával teremt meg a megfelelő irodalmi sza-
kazon belül igék és jelzők segítségével, analóg módon érzé-
kelteti az irodalmi szituáció ritmusát is. Ezeknek az igéknek
/merőn nézett, megreszkettek, ellanyhultak/ és jelzőknek /komor,
bágyadt, súlyos, kuszált, lassan/ nyugodt rezignáltsága, zenei
sikon a szonátának szélesen és méltóságteljesen hömpölygő dalla-
mát mutatja meg. Az irodalmi tartalom, kifejezőmódjában, rit-
musában, végső fokon tehát azonos a zenei kifejezőmóddal.

A második tétel még inkább feltárja azt a tényt, hogy
gondosan megszerkesztett zenei kompozícióról van szó az irodal-

mi szövegen belül. A ritmus, a második tételen belül, nem annyira az igék és jelzők tudatos alkalmazásával jelentkezik, hanem a kérdő és felkiáltó mondatok variálásával. A második tétel, amelynek ritmusa a tétel műfajából következik, örvénylő gyorsaságával felkavarja az érzéseket. Irodalmi síkon a monológ intériur képes csak, plasztikusan kifejezni a gondolatok vivódását és gyors kavargását. A hosszú kérdő mondatokat, rövid tömör felkiáltó mondatok zárják le. Ezek a kérdő mondatok, mint különböző szenvedélyes zenei futamok kergetik egymást, amíg meg nem nyugszanak az időnkint szintézist létrehozó felkiáltó mondatokban.

"Beteljesült volna az idő? Ujjmutatás volt ez? Bátorításra szorult, hogy talpra tudjon állni és csapást tudjon mérni? Azzal a határozottsággal, amit csak képes volt a hangjába önteni, utasította vissza az inszinuációt; de csakugyan el volt-e intézve az egész, amióta Tony elment? Ördögös ravasz egy jószág ez a kis Tony!"

A kérdő és felkiáltó mondatoknak a képlete, az irodalmi és zenei szerkesztési módot egyszerre vizsgálván, a következőképp alakul:

```
/expozíció/  
  ??!  
  ????!  
/bonyodalom/  
  ? !  
  ? ? !  
  ? !  
  ? !  
/tetőpont/  
  ? ? ! !  
/megoldás/  
  ? ? ? ? ? ! ! !
```

A "kérdések", amelyek a bonyodalom keretén belül jelentkeznek, számszerűleg és tartalmi szempontból is megegyeznek a megoldás keretén belül fellépő kérdésekkel. A felvetett kérdésekre a választ, negatív módon, kérdések formájában adja meg az író és a rövid, tömör, határozott felkiáltó mondatok egymásutáni ismétlésével feloldja az összes kérdések által létrehozott disszonanciát.

"Egyre megy! Egyre megy! De hogy praktikus emberek voltak, hogy igazabban, egészebben, erősebben,

elfogulatlanabbul, természetesebben voltak praktikusak, mint ő, az bizonyos."

A jelzők középfokban való alkalmazása, nemcsak a megállapítások tudatos aláhuzását szolgálják, hanem a ritmusnak mindinkább gyorsuló ütemét is kifejezik. Az a ritmus, amely itt zenei vonatkozásokban, egy rondó ritmusát hivatott szimbolizálni, nagyon is törvényszerűen mutatja meg - túl az irodalmi szöveg ritmusán - a gondolatokkal vivődő, egészséges ember agyvelejének ritmusát.

A szimfónia harmadik tétele, gyorsmenetű dalformában írt zenei kompozíció; scherze. A keretet gyors ritmusú dallamok, témák határozzák meg.

"Nagy nyugtalanság fogta el, a mozgás, a tér, a fény szükségérzete. Hátrataszította a székét, átsétált a szalonba és több gázlángot meggyújtott a középső asztal felett függő csilláron." ←————→ "Feldühödött miatta annak idején, haragosan prótestált ellene. . . . De, hogy is mondta ez a ravasz kis Tony? Aki haragszik"

Ezek a gyorsritmusú dallamok lassan beleolvadnak az egyrejobban megnyugvó dallamok ábrándozó, lassu menetében és lágy, finom lírai hangulatot teremtenek.

"Most az egész szobasort egyes gázlángok világították be, mint ünnepség után, ha az utolsó vendég kocsija épp az ímént gördült tova. A szenátor néhányszor hosszában végigrótt a nagytermet, azután megállt a fülkeajtóval szemközti ablak előtt és kibámult a kertbe.

A hold magasan és kicsinynek látszón uszott a foszlányos fellegek közt és a szökőkuŕ sugara megcsobbant a csöndességben, a diófa földre bókoló ágai között."

Az így megteremtett lírai hangulatba orkánszerűen törnek be újból az egymással viaskodó dallamok és ijesztően gyors száguldozásukkal egyre magasabbra törve, - feloldás nélkül -, lezárják a harmadik tételt negatív módon.

"Hirtelen érezte, hogy a vér forrón szökik a fejébe, hogy elpirul egy másik, a távolabbi multból való emlék hatása alatt. Látta magát fel-alá járni Krisztián öccsével a Mérlegutcai ház kertjében, elmerülve a vitatkozásban, mélyen sajnálatos, izgatott szóváltásaik egyikében Krisztián, a maga

indiszkkrét és kompromittáló módján sokak füle hallatára, léha nyilatkozatot tett, emiatt vonta felelősségre, dühösen, felháborodottan, végsőkig ingerülten. Voltaképpen /ezt mondta volt Krisztián/ voltaképpen és alapjában véve minden üzletember csaló Ejnye? ez az izetlen és semmirevaló kiszólás lényegében oly nagyon messze volt attól, amelyet az ímént ő maga engedett meg magának a hugával szemben? Feldühödött miatta annakidején, haragosan protestált ellene. De hogy is mondta ez a ravasz kis Tony? Aki haragszik"

A belső monológ kiszélesedik, meggyorsul és még inkább elmélyül, miközben a szerkezet, a bonyodalom végső fázisához, a tetőponthoz jut el. A tetőpont felsorakoztatja a haladó és gátló gondolatok utolsó összezapását és teljes intenzitással szólaltatja meg őket a megjelölt irodalmi szakasz végén.

A szimfónia utolsó tétele, a finále - bizonyos esetekben - hasonlóan az első tételhez, szintén szonáta. A vezérmotívum itt is határozottan megjelöli a szonáta keretét.

"Nem! - szolt a szenátor hirtelen emelt hangon, felkapta a fejét, elbocsátotta az ablak kilincset, formálisan eltaszította magát attól és épp oly hangosan folytatta: - Ennek vége! - " \longleftrightarrow "És a léptei méggyorsabbak lettek, lélegzése mélyebbről jött. Leült egy pillanatra, felugrott újból végigjárta az összes szobákat."

Az expozíció, a befejezésében, a kodában, a dallamok határozott tömörségével választ ad az eddig felmerült összes kérdésekre, irodalmi téren pedig az eddig önmagával vivódó Buddenbrook szenátor elhatározásra jut.

"A termés ... a pöppenradei termés lábon? - meg fogom csinálni! - susogta szenvedélyesen és még egyik kezét is megrázta kinyújtott mutatóujjal. - Meg fogom csinálni! "

A kidolgozásban a dallamok ideges vibrálása még egyszer megcsillantja a dallamok egymás ellen küzdő harcát, azután megnyugszik, míg a repriz a főtéma visszatérésével végül le nem zárja a szonátát, végsőfokon a szimfóniát is.

"Tehát írni még ma este írni - nem a cégnyomasos üzleti papíron, hanem privát levélpapíron, amelyre csak "Buddenbrook szenátor" volt rányomtatva - a legtapintatosabb

módon írni és megkérdezni, tehetné-e tiszteletét valamelyik következő napon. Szó, ami szó, kényes ügy. Kissé sikamlós talaj, ahol némi könnyed gráciával kell mozogni . . . Annál inkább neki való.

És a léptei még gyorsabbak lettek, lélekzése mélyebbről jött. Leült egy pillanatra, felugrott és újból végigjárta az összes szobákat. Még egyszer átgondolta az egészet. Maseus urra gondolt, Hagenstörn Hermann, Krisztiánra és Tonyra, látta aranyárgán hullámzani a szőnyegen a pöppenradei vetést, ábrándozott a cég általános fellendüléséről, amely erre a "comp"-ra be fog következni, mérgesen elutasított minden kétséget, meglóbálta a kezét és így szólt: Meg fogom csinálni!"

A harmadik és negyedik tétel ritmus - az irodalmi szöveget tekintve - bizonyosfoku hasonlóságot mutat. A gondolatok által létrejövő, de vizuálisan nem érzékelhető ritmus mellett a térben történő dinamikus mozdulatok sorozata is jelentős ritmusérzetet kelt.

A zenének széles hullámzását az irodalmi szöveg, a főszereplőnek a gondolatok hatása alatt megnyilvánuló konkrét mozgásával fejezi ki.

"Nagy nyugtalanság fogta el, a mozgás, a tér, a fény szükségérzete. Hátrataszította a székét, átsétált a szalomba és több gázlángot meggyújtott asztal felett függő csilláron."

Az a bizonyos idő, amíg a mozdulatok a térben lejátszódnak, éppen annyi időt vesznek igénybe, mint a mozdulatokkal azonos dallamok megnyilvánulásai az időben. Amikor az irodalmi alkotás, a szerkezeten belül eléri a tetőpontot, kifejezője ismét a kérdő és felkiáltó mondatok hosszú sora lesz, de mivel a tetőpont még nem hozhat megoldást, csak legmesszebbmenőkig kiélezheti a problémát, a kérdő mondatok egymást követik szenvedélyes gyorsasággal és a feloldást jelentő felkiáltó mondatok elmaradnak.

"Ejnye? ez az izetlen és semmirevaló kiszólás lényegében oly nagyon messze volt attól, amelyet az imént ő maga engedett meg magának a hugával szemben? Feldühödött miatta annakidején, haragosan protestált ellene. . . De hogy is

mondta az a ravasz kis Tony? Aki haragszik"

A félbetört mondat, a kijelölt irodalmi szakasz végén világosan érzékelteti, azta zenei és irodalmi szerkesztési módot, hogy mindkét esetben a tetőponthoz érkezik el a téma illetve a cselekmény a fejlődése során. A mozgások folyamatos sorozatával érzékeltetett ritmus a negyedik tétel zenei ritmusára is vonatkozik.

Ez a tétel végeredményképpen, a megoldáson túl egyben a kérdések szintézisét is jelentik, nemcsak a zenei dallamok és az epikus szöveg terén, hanem a ritmus területén is.

"És a léptei még gyorsabbak lettek, lélekzése mélyebbről jött. Leült egy pillanatra, felugrott és újból végigjárta az összes szobákat. Még egyszer átgondolta az egészet."

A mozgásokat jelentő igék /leült, felugrott, végigjárta, átgondolta/ és az összefoglalást jelentő jelzők /összes, egész/ a legpregnansabban bizonyítják azt, hogy az irodalmi szöveg, ritmusán túlmenően, a zenei ritmus, a fejezet egészére rányomja bélyegét.

Thomas Mann, a szimfónia formát kitöltő irodalmi fejezetben tehát, a regénytechnika objektív szerkesztés módján és a totális ábrázoláson túl, a zenei kompozíciót és a zenei tartalom kifejezési módját is felhasználja a regényszerkesztés és az ábrázolás területén.

A XIX. század egyik jelentős regényírója, Flaubert a "Madame Bovary" című regényében egyes fejezeteket szintén zenei módon komponál. Flaubertnek ezt a regényszerkesztési technikáját alkalmazza Thomas Mann, a "Buddenbrook-ház" című regényében, tudatosan és törvényszerűen. A tudatos zenei szerkesztés nem alárendelt szerepet játszik az irodalmi szöveg mellett, hanem egyenrangú az irodalmi szöveggel és az ábrázolás totalitását segíti győzelemre. Amíg Flaubert és Thomas Mann csak fejezeteket próbál zeneileg "megírni", addig Huxley a "Point Counter Point" című regényét teljesen zeneileg komponálja. A zenei komponálás Huxley-nál azonban, csak regénytechnikai virtuozitás, Thomas Mann-nál viszont, mint tudatos szerkesztés jelentkezik.

Ez a szerkesztési mód, minden kétségetkizáróan Thomas Mann filozófiájából következik, amelynek gyökerei elsősorban Schopenhauer és Nietzsche filozófiájához nyulnak vissza. Nietzsche elmélete a tragédiáról, amelyet "A tragédia eredete a zene szelleméből" című művében fejtett ki részletesen, azt a gondolatot szólaltatja meg, hogy a tragédia a zene terméke és így, amikor a fejlődés dekadens állapotába lép, a meglévő tragédia kísérőjeként megjelenik a zene. A fentebb tárgyalt fejezet /VIII. rész. 4. fej./ a Buddenbrook-család gazdasági életének, azt a válságos pillanatát mutatja meg, amikor a gazdasági csőd negative megkezdődik. Ennek a tragédiának a külső megnyilvánulási formája a zene. De nemcsak egyes fejezetek jelentkeznek zenei köntösben, hanem az egész regény objektív szerkezetén is végigvonulnak bizonyos motívumok. Ezek a motívumok, vezérmotívumok,^{6.} hiszen állandóan ismétlődnek és mint ilyenek, mindig valamilyen tragédiának a kísérői. A két jelentős vezérmotívumnak a "kéz" és a "fog"-motívumnak zenei mondanivalójukon kívül, szimbolikus jelentőségük is van. A "kéz"-motívum, a művészetet jelenti, míg a "fog"-motívum, azt a vitalitást szimbolizálja, amely a Buddenbrook-család tagjait jellemzi. A most kezdődő fejtegetések során a "kéz" és a "fog"-motívum jelentkezését kell megvizsgálni, a regény egészén belül.

A zenében, a vezérmotívum, - amelyet Wagner tökéletesített műveiben, - érvényesülhet ezek szerint az epika területén is. Thomas Mann, átveszi a vezérmotívumos szerkesztési módot a zenétől és regényét átszövi a vezérmotívumokkal. A szereplőknek a színpadon, illetve a regényben való megjelenésekor, mindig felhangzik a vezérmotívum és elkíséri a hőst.

A vezérmotívum^{8.} megszólalásának a zenében, illetve megjelenésének a regényben, az alapszituáció szempontjából döntő fontossága van, mert a későbbiek folyamán a vezérmo-

-
6. Szabolcsi-Tóth: Zenei lexikon. Vezérmotívum. Győző Andor. 1935. II. K. 661. old.
 7. Haraszi Emil: A zenei formák története. Magyar Szemle Társaság. Bp. 1931. 67. old.
 8. Erwin Kroll: Die Oper. Leitmotiv. Das Atlantis Buch der Musik. Atlantis verlag. Zürich. 1938. 733-746. old.

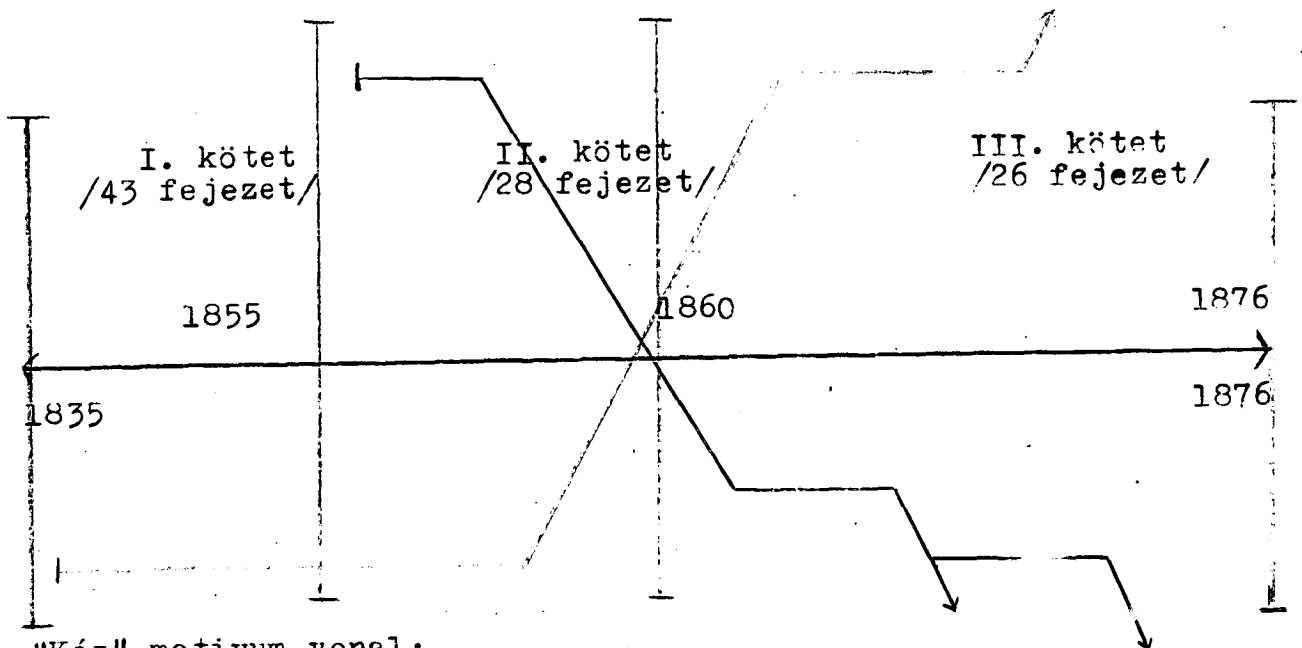
tivum már nem változik csak módosul. Ez a bizonyosfoku módosulás pedig szorosan összefügg avval a tényezővel, hogy az egyént a vezérmotivum fellépésének szituációjában milyen hatások érik.

Természetesen a vezérmotivum ^{9.} megjelenése nem elszigetelt, elvont fogalmakon belül jelentkezik, hanem az egyén bizonyos helyzetekben való aktív cselekvése közben jelenik meg. Van azonban tartalmi jelentősége is a vezérmotivumnak és ez felszínre került Thomas Mann minden regényének problematikájában: a patricius-művészpolgár megjelenésének a kérdése! Ezt a kérdést analizálja Thomas Mann legelőször "A Buddenbrook-ház" - című regényében, majd később "A Varázshegy" és a "Doktor Faustus" igyekszik megoldani a problémát. Az ismert Nietzsche-i tétel nyer itt irodalmi alkalmazást, történetesen az, hogy a dekadencia végső fázisában megszüli a művészetet. Amikor az életerős Buddenbrook család a gazdasági, társadalmi és erkölcsi hanyatlás útjára lép, akkor megjelenik a család tagjai között a művész. Thomas Mann "A Buddenbrook-ház" című regényében - amelynek az alcime: "Egy család alkonya", - a hanyatlásnak azt a fázisát nagyítja fel, amelyik végül is a teljes felbomláshoz vezet.

A "kéz" és "fog" motivum grafikonja szemléletesen megmutatja a "művész" és az "élet"-vonal emelkedésének, illetve süllyedésének irányát. Amikor a két vonal a legjobban eltávolodik egymástól, akkor a Buddenbrookokban olyan képességek fejlődnek ki, amelyek gazdasági életük alapjainak a teljes felszámolását jelentik.

9.

Szabolcsi-Tóth: Zenei Lexikon. Győző Andor.
1935. II. K. 682-689. old.

"Kéz" motivum vonal: —————

"Fog" motivum vonal: - - - - -

Az idősebb Buddenbrook János kezének leírásával Thomas Mann először azt az egészséges kezét mutatja meg, amelynek az arányaiban és vonásaiban még nem fedezhetők fel a művészek ismertető jegyei.

"No mi az ujság János fiam? - Megállt és fia elé nyújtotta kezét, azt a fehér, kissé tulrövid, de finom és arányos Buddenbrook-kezet."

Erkölcsei vonatkozásokat véve figyelembe, családi tragédia játszódik le a Buddenbrook családon belül, amikor megjelenik a zene, a vezérmotivum, egyelőre még csak rejtett formában, mint "kéz" motivum. Tony zátonyra jutott házassága, amely erősen kihatással van a Buddenbrook-ház gazdasági viszonyaira is, a családi tragédia legmagasabb fokát éri el. Az író, Tony tragédiájában már érzékelteti azokat a tudatalatti érzéseket, amelyeknek a család gazdasági alapjának nevelése miatt nem adhat hangot, de a kezei már megpróbálják kifejezni őket.

"Egyik karja atyja térdén pihent, míg a keze petyhüdtén, támasz nélkül csüggött alá, Már ez a kéz is végtelen bánatos és gyöngéd odaadást fejezett ki, emlékkerhes, édes vágyat, amely a messziségben kalandozott."

Buddenbrook Tamás, amikor megkezdi működését az "üzletben", az "üzlet" gazdaságilag fellendül, úgy mint nagypaja idejében. Kétségtelen, hogy a keze majdnem olyan, mint

nagyapjának a keze és így a szimbolikus mondanivalójának az értelme világos.

"Ami testalkatának egyes részleteit illeti: állát, orrát és különösen a kezeit csodálatosan igazi Buddenbrook-kezek! Ezekben nagyapjához való hasonlatossága nőttön-nőtt."

Nyilvánvaló, hogy a "fog"-motivum az első négy könyvben - amely 1835-1855-ig tárgyalja a Buddenbrook család életét - még nem fedezhető fel, hiszen ez a korszak relatíve, a fellendülés ideje. Amikor azonban Buddenbrook Tamás különböző gazdasági és családi válságokon megy keresztül, a kezei mint egy fényérzékeny anyag, azonnal tükrözik ezt a változást.

"Buddenbrook Tamás, ifju ember létére máris egy nagy kereskedőház főnöke, arcban, magatartásban komoly, méltóságérzetet árult el; azonban sápadt volt, kiváltképp kezei /az egyikén a nagy, zöldköves családi pecsétgyűrű csillogott/ olyan fehérek voltak, mint a fekete posztókabát ujjjaiból elővillanó kezelő - fagyos fehérségükön meglátszott, hogy teljesen szárazak és hidegek. Ezek a kezek, melyeknek szép ápolt tojásdad körmei kékes színárnyalatra hajlottak, bizonyos pillanatokban, kissé görcsös és öntudatlan helyzetekben, az elutasító érzékenység és szinte aggodalmas tartózkodás leirhatatlan kifejezését tudták mutatni, amely kifejezés a Buddenbrookék meglehetősen széles és bugrisos, bár finoman tagolt kezeitől mindaddig idegen volt és nem is igen illett hozzájuk."

"Ez a kéz, már nem hasonlít nagyapjának az élet-erős kezéhez, olyan kifejezések jelentkeznek a kezein, "amely kifejezés a Buddenbrookék meglehetősen széles és bugrisos, bár finoman tagolt kezeitől mindaddig idegen volt és nem is igen illett hozzájuk....." A család beteges kinövése Krisztián, aki nem csak, hogy kompromittálja a Buddenbrook nevet, de a család gazdasági alapját is erősen megrendíti.

Ez a kettősség úgy nyilvánul meg a regényen belül, hogy Krisztiánnal megjelenik a "fog" motivum.

"Na! - mondta s mialatt nyelvét a fogai közt körülsétáltatta, vigan munkához látott, " -

A "kéz" motivum is szintén kifejezésre jut.

"Másnap is van nap. És ha este felmegy vacsorázni, olyan jó elégedtség hatja át minden tagja elégedett....
..... a kezei is elégedettek

- Jesszus, Krisztián! - kiáltott Tony. - Hiszen nevetségessé teszed magad! A kezeid elégedettek...

- Hát hogyne! Te azt nem ismered? Ugy értem - és erővel rajta volt, hogy ezt a dolgot kifejezze, megmagyarázza. - Összeszorítod az öklöd, tudod nem tulságosan erőteljesen, mert fáradt vagy a munkádtól. De azért nem is izzadt a kezed mincs vele bosszuságod Amint magamat megtapintja, kellemes és jóleső érzés Az önelégedtség érzéséhez hasonló Elülhetsz vele csöndben és nem unatkozol....."

Buddenbrook Tamás fia, a kis Hanno, már ezekkel a feltűnő, kifejlődésben lévő családi vonásokkal születik.

"Mindjárt élete legkezdetén súlyos küzdelmeket kellett megvívnia és állandó rettegésben tartotta a környezetét. Csöndes és kevésbé erőteljes gyermekként jött a világra és kevéssel a keresztelő után egy alig három napig tartó hasmenés csaknem elegendő volt ahhoz, hogy nagynehezen megindított szivverését örökre elállítsa. Életben maradt és a jó Grabow doktor most táplálással és ápolással igyekezett elejét venni a fogzás fenyegető krízisének.

Am alig, hogy az első fehér csonthegy át akarta törni az állkapocs bőrét, máris beállottak a görcsök, hogy azután erősebben és néhányszor elrémitő módon ismétlődjenek meg. Megint odáig jutott a dolog, hogy az öreg orvos már csak szó nélkül szorongatta a szülők kezeit. . . . A gyermek végsőkéig kimerülten feküdt és a mélyen árnyékolt szemek megmerevült pillantása agybántalomra mutatott. A vég csaknem kívánatosnak tűnt fel.

Mindazonáltal a kis Hanno újból némi erőre kapott, tekintete kezdte felfogni a tárgyakat és ha a kiállott gyötrődések lassították is a beszédben és járásában való haladását, legalább közvetlen veszedelemtől már nem kellett tartani....

Hanno cingár és korára meglehetősen hosszú le-

gényke volt. Szőkésbarna, igen lágy haja ebben az időben szokatlanul gyors növésnek indult és nemsokára alig észrevehetően göndörödve borult redőzött, kötényszerű ruhácskájának vállgallérjára. A családi hasonlatosság máris tökéletes élességgel kezdett rajta mutatkozni. A keze kezdetől fogva kifejezetten Buddenbrook kezek voltak: széles, kissé rövid, de finoman arányos kezek....."

A kezei már kezdetől fogva magukban rejtik a művészkéz kifejlődésének a lehetőségét és ez egyben azt is jelenti, hogy a "fog" motívum egyre süllyedő vonala keresztelje a "kéz" motívum egyre emelkedő vonalát.

A kis Hanno hétéves korában tudatos zenei képzésben részesül és a tanárja már észreveszi, hogy a kis fiu kezei alkalmasak arra, hogy nagy művész váljon belőle.

"Igazi Buddenbrook kezei vannak. A Buddenbrookok mind monákat és decimákat képesek fogni... Csak hogy még sohasem törődtek ezzel a képességükkel."

A "kéz" motívum mellett azonban, mindig jelentkeznek a "fog" motívum is.

"Hannó szép csendben ült, kis kezeit térdei közé fonta és szokása szerint nyelvvel egyik zápfogát kótárszta, miáltal a szája kissé félrehuzódott.

Amilyen gyorsan bontakozik ki a kis Hanno tehetsége a zene területén, éppen olyan gyorsan hanyatlik, válik betegessé törékeny egészsége.

"Hanno egészsége mindig törékeny volt. Kivált a fogai okoztak neki kezdetől fogva fájdalmas zavarokat és kinlódást. A tejfogak megjelenése a velejáró lázzal és görcsökkel csaknem életébe került és később a foghúsa állandóan hajlamos volt a gyulladásra és daganatokra; ezeket Jungmann kisasszony, amikor megérték, gombostűvel szokta felszurni. Most, az új fogzás idején, a bajok még fokozódtak. Fájdalmak léptek fel, melyekkel Hanno alig tudott megbirkózni és álmatlanul, halk nyöszörgés és siránkozás közt teltek el egész éjszakák, tompa lázas állapotban, melynek nem volt más oka, mint épp a fájdalom.

A fogai látszatra oly szép fehérerek, mint az anyjáiéi, amelletten azonban rendkívül lágyak és könnyen sérülők voltak, ferdén nőttek, egymást nyomoritották és mindennek a

bajnak enyhítésére a kis János egy szörnyű embert látott belépni ifjú életébe: Brecht urat, Brecht fogorvost a Malom utcából....."

A "fog" motívum többszöri megjelenése határozottan aláhuzza azt a tényt, hogy a kis Hanno egészsége erősen hanyatlásnak indult.

"Hanno elbocsátotta térdeit, melyeket eddig átfogva tartott. Arca egész halvány volt, zsámolya rojtjain habrált, félig nyitott szájjal, fázós ábrázattal ült és nyelvvel egyik zápfogát kotorászta."

"Utóbbi időben meglehetősen növésnek indult, de fekete harisnyás lábai és a sötétkék zubbony bő, letűzdelt ujjjaiba kábujtatott karjai soványak voltak és puhahusúak, mint egy fiatal leány tagjai és a szeme sarkát még mindig kékes árnyékok környezték; anyjától örökölte ezeket a szemeket, oly félénk és elutasító kifejezés volt bennük, kivált, ha olüalvást nézett, mialatt száját szokott sirós módján összecusokta, vagy pedig a nyelve hegyével egy bizonyos fogában kotorászott, amelyre gyanakodott."

"Ott állt, egyik kezével a mellén lógó matrózbogot fogta, nyelvvel egyik fogán kotorászott, amely gyanus volt neki és komoly, tompított beszédre fülelt, amely a szobából szűrődött ki hozzá."

Thomas Mann félre nem érthető módon teszi egyre világosabbá azt a tényt, hogy Hanno egészségének hanyatlása, a Buddenbrook család hanyatlását is jelenti egyben.

Buddenbrook Tamás halála csak lezárja ennek a negatív fejlődésnek egyik szakaszát, és így a "fog" motívum görbéje először éri el a legmélyebb pontot.

"Buddenbrook Tamás tovább ment és összeharapta az állkapcsait, jóllehet attól csak rosszabbodott a dolog. Kegyetlen, égő, szuró fájdalom volt, alattomos kin, mely egy beteg zápfogból kiindulva az egész baloldali állkapocsra kiterjedt. A gyulladás izzó kis kalapácsokkal dörömbölt belül, amittől kázás hőség verte ki az arcát és könnyek szöktek a szeméből. Az álmatlan éj rettentően elővette az idegeit."

"Brecht ur hátralepett. Nekitámaszkodott a műszer-szekrénynek és halálraváltan mondta:

- A korona..... Gondoltam.

Buddenbrook a mellette lévő kék csészébe kevés vért köpött, mert a foghus megsérült. Azután félájultan kérdezte:

- Mit gondolt? Mi van a koronával?

- A korona letörött szenátor ur.... Tartottam ettől.... A fog rendkívül hibás.... kötelességem volt megkockáztatni a kísérletet...."

"Elérkezett a Halász-sáncba és a baloldali járdán haladt lefelé. Husz lépés után rosszullét fogta el. Át kell mennem oda a tulsó oldalra és meginnom egy konyakot, gondolta és a kocsiutra lépett. Mikor ugy a közepére ért, a következő dolog történt vele. Pontosan ugy érezte, mintha valaki megragadta volna az agyvelejét és ellenállhatatlan erővel, növekvő, rettentően növekvő sebességgel előbb nagy, azután kisebb és folyton kisebbedő koncentrikus körökben forgatná köröskörül és végül rettentő brutális, könyörtelen erővel nekivágná a körök kőkemény középpontjának... Felfordulatot tett és fölemelt karokkal arcra bukott a lucskos kövezetre.

Minthogy az utca erősen lejtős volt, a felső teste jóval mély ebbre került a lábainál. Arcra esett, s a feje alatt nyomban vértócsa keletkezett. A kalapja egy darabon elgurult az uttöltésen. A bundáját sár és hólé mocskolta be. Fehér glacékesztős kezei szétterpesztve heverték a tócsában.

Igy feküdt és így maradt, amig csak oda nem jött néhány ember, akik felfordították."

A család egyedüli férfi tagja, Hanno az, akiben Thomas Mann következetesen ábrázolja azokat a képességeket, amelyek elegendőek ahhoz, hogy nagy művészé válhasson. Megkapja a nagy zöldköves családi pecsétgyűrűt, amelyet eddig Buddenbrook Tamás viselt.

"Mellényén hosszú, vékony aranylánc volt látható, amelyet dédapjától örökölt, kissé széles, de finomalaku jobbkezének gyűrűsujján pedig a zöldköves családi pecsétgyűrű, melyet most szintén ő viselt...."

Hanno kezei már felépítésében, vonalainak lágy-ságában és finomságában élesen különbözik apja rideg kezei-

től és így a "kéz" motívum görbéje eléri a legmagasabb pontot. A "fog" motívum vonala állandóan hanyatló tendenciát mutat és a szervezet élő anyagában megkezdődik a gyors bomlás.

"Felállt és fáradt szemekkel ment ki a szobából, miközben nyelvével odvas zápfogán kotorászott."

"Legutóbb azt mondta Brecht ur: a fogaim siralmas állapotban vannak, majd mindenyik össze-vissza van turkálva, vagy elkopott, nem is szólva azokról, amelyeket már kihuzott, Ez van most. És mivel fogok rágni, ha majd harminc-negyven esztendő lesz? Nincs semmi reményem....."

A "fog" motívum görbéje másodszor is eléri a legmélyebb pontot és ez a történet fejlődésében Hanno halálát jelenti.

"Petyhüdt gyámoltalansága a tisztátlanságig, az undokságig fokozódik. Foghusát, fogait, nyelvét is feketés massa lepi el, melytől büzhödt lesz a lehellete. Felfuvódott altesttel mozdulatlanul fekszik a hátán."

Az utolsó fejezetben Thomas Mann, mintegy kulcsot ad az olvasónak a "kéz" motívum megfejtéséhez és egy másik oldalról világítja meg a művészvonalást. Hanno barátja, Kai, aki író, végső fokon tehát művész, a keze feltűnő hasonlatosságot mutat barátjának a kezével.

"Kezei porral-sárral át - meg átítatva, változatlanul piszkosszürkén meredeztek elő a rövid ujjas alól, de keskenyek és rendkívül finom alkatuak voltak, hosszú ujjakkal és hosszú, hegyes körmökkel."

Kai az, akit még felismer Hanno halálos vívódása közben és Kai méltóképpen bucsuzik el nemcsak a legjobb barátjától, hanem a művészettől is.

"Aztán felidéztek emlékezetükben azt a végső epizódot, ... annak az ágrólszakadt kis grófnak a látogatását, aki ugyyszólván erőszakkal tört utat magának a betegszobáig... Hanno mosolygott, mikor a hangját meghallotta, jöllehet már senki mást fel nem ismert és Kai szünet nélkül a két kezét csókolta.

- A kezeit csókolgatta? - kérdezték a Buddenbrook kisasszonyok...

- Igen, folytonosan.

Ezen jó ideig mindnyájan elgondolkoztak."

A két jelentős vezérmotívum nem csupán regény-tech-

nikai megoldás szempontjából lehet döntő, hanem a regény eszmei mondanivalójának megállapításánál is figyelembe kell venni.

A zenei formák és a zenei formákat kitöltő tartalomnak ilyenenténképpen való alkalmazása a regényben arra mutat, hogy a regény fejlődése folyamán a relative "egyszerű" elbeszélés technikától mindinkább elfordul és a komplex kifejezőmódhoz közeledik.

Az írásművészet átveszi a festőművészet és a zeneművészet ábrázolásmódját és felhasználja a saját műfajának a területén.

A szubjektív zenei tartalom megjelenése az objektív epika területén olyan asszociációkat képes létrehozni, amely a művészetek szintézisben való jelentkezését igazolja. A zenei forma és az irodalmi tartalom összefonódása mindkét művészet fejlődésére nagymértékben kihat és így mind az irodalom, mind a zene mondanivalójának az ábrázolásában és megjelenítésében szélesebbkörű területet ölel fel.

Ezek a fejtegetések tehát, talán nem fognak túlságosan erőszakoltnak látszani, ha elfogadjuk, hogy a művészetek különböző ágai mennyire képesek összefonódni egymással. Az eddig tárgyalt kérdések éppen egyéni felvetésük miatt erősen vitathatók, de a maguk részéről megokoltnak látszanak, mindenesetre már a tárgyalásuk miatt is előre vihetnek egyes problémákat.

Az esztétika mai ismereteink mellett is problematikus terület, éppen ezért ezek a gondolatok a megoldatlan kérdések megvilágításához szeretnének némiképp hozzájárulni.

B i b l i o g r a f i a

Haraszti E.: A zenei formák története.

Meszlényi: Hangverseny kalauz.

Siklósi: Formatan

Szabolcsi: Beethoven

Benedek Marcell: Irodalomesztétika

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCÉSZETTUDOMÁNYI KARA
Szeged, Táncsics Mihály-u. 2.

16/1962-63. bksz.

Dr. Pósa Péter elvtársnak
egyetemi docens

Helyben

Docens Elvtárs !

Tisztelettel felkérem, hogy Polner Zoltán " Zenei Kompozíció Thomas Mann " A buden-
brook-ház" c. regényében" című doktori értekezését ~~társbírálati~~ társbírálati minőségben
megbírálni sziveskedjék.

Az értekezés főbírálója ~~társbírálója~~ Dr. Halász Előd tanszékvez. egyetemi tanár.

A mellékelt disszertáció a Germán Nyelvek és Irodalmak Intézetének könyvtára tulaj-
donában marad.

S z e g e d , 1962. szeptember 17.

Madácsy László
/Dr. Madácsy László/
dékánhelyettes